

KKTC’de Kooperatiflerin Finansmanı Üzerine Bir Çalışma

Yrd. Doç. Dr. Okan ŞAFAKLI

Yakın Doğu Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, LEFKOŞA

ÖZET

Bu çalışmada, sırasıyla kooperatiflerin diğer kuruluşlardan farkları, Kooperatifçilikte temel ve alternatif finans kaynakları, Avrupa Birliği’nde (AB) kooperatiflerin finansmanı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde (KKTC) kooperatiflerin finansman şekli incelenmektedir. Bu inceleme sonucunda; KKTC Kooperatiflerinde finansmanın uygulama şekli ve yeterliliği sorgulanmakta ve tespit edilen sorunlarla ilgili olarak öneriler ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kooperatifçilik, Finansman, KKTC

A Study On The Financing Of Cooperatives In The Trnc

ABSTRACT

This paper explains the main characteristics that differentiate Cooperatives from other organizations, the basic financial sources of cooperatives, cooperative financing in European Union (EU) and the case of Cooperatives in the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) respectively. As a result of the study, the sufficiency and the efficiency of financing instruments for the cooperatives in the TRNC are questioned, and recommendations are made accordingly.

Keywords: Cooperatives, Financing, TRNC

1. GİRİŞ

Kooperatifçilik hareketi dünyadaki birçok ülkede olduğu gibi AB’de de ekonomide önemli rol oynamaktadır. Ancak, kooperatiflerin temel ilkeleriyle şekillenen kendine özgü şartları nedeniyle diğer kuruluşlara kıyasla kooperatifler finansmanda kısıtlar ve engeller yaşamaktadır. KKTC’nin tanınmamış olması ise bu ülkedeki kooperatiflerin finansman sorunlarını o ölçüde ağırlaştırmaktadır.

Bu çalışmanın esas amacı KKTC’deki kooperatiflerin finansman sorunlarını ortaya koymak ve bu yönde öneriler geliştirmektir.

Çalışmada konu bütünlüğü açısından ilk olarak kooperatifleri diğer kuruluşlardan ayıran özellikler belirtilmiştir. Daha sonraki bölümlerde kooperatiflerin temel finansman kaynakları ve olası AB üyeliğine yönelik AB’deki kooperatiflerin finansmanı genel hatlarıyla açıklanmıştır. Çalışmanın son bölümleri ise KKTC’deki kooperatiflerin finansmanına ve bu yönde yapılan değerlendirmelere ayrılmıştır.

2. KOOPERATİFLERİ DİĞER KURULUŞLARDAN AYIRAN ÖZELLİKLER

Kooperatiflere özgü finansman kaynaklarını açıklamadan önce, kooperatifleri diğer kuruluşlardan ayıran özelliklerin belirtilmesi gerekmektedir. Kooperatiflerin kurulması ve büyümeleri, insanların yetiştirilmesi ve kültürel gelişmeleri için olduğu kadar sosyo-ekonomik ve milli kültürün gelişimi için de

önemli faktörlerden biridir (Hirschfeld, 1973: 22,27; Veliyev, 1999:153). Şöyle ki, kooperatifler kapitalizm ile kamu işletmeleri arasında orta yol olarak gözükmekte ve güçlü bir ekonomi ve iyi bir sosyal düzenin tesisine katkıda bulunmaktadır (Laidlaw, 1974; Üner, 1993:129).Bu çerçevede, kooperatifçiliğin iktisadi, sosyal güvenlik, siyasi ve sosyal fonksiyonları sözkonusudur (Arıcı, 1993: 3-5; Koçtürk & Cebeci , 1996: 73).

Ekonomide, kolektif, komandit,limited ve anonim olmak üzere çeşitli şirketler bulunmaktadır. Bunların yanında, kooperatifler de birçok ülkenin ticari yasalarında bir çeşit ticari ortaklık olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte kooperatiflerin diğer ticari şirketlere benzer yanları bulunmasına karşın, benzemeyen, hatta ters sayılabilecek aşağıdaki yönleri bulunmaktadır.

- Ticari şirketlerde, işletilen sermaye için mümkün olduğu kadar fazla kâr temin edilmesi başlıca hedeftir. Bu nedenle özel ticari şirketlerde, çalışan personele ve/veya üreticiye mümkün olduğu kadar az ödenmesine, müşterilere ise mümkün olduğu kadar pahalı satış yapılmasına çalışılır. Kooperatiflerde ise esas amaç kâr olmayıp, ortaklaşa ihtiyaçların elbirliği ve karşılıklı yardımlaşma suretiyle en ucuza ve en iyi şekilde temin edilmesidir.

- Ticari şirketlerde yatırımcı, müşteri ve yönetici kesimleri genelde farklı kişiler olmasına karşın, kooperatiflerde üç kesim de aynı olup kooperatif üyelerini temsil etmektedir. Bu bağlamda, kooperatiflerde risk de getiri de üyeler tarafından paylaşılmaktadır (Roy, 1976: 6).

- Ticari şirketler öncelikle, en fazla kâr getiren alanlarda ve konularda faaliyet gösterirler, öte yandan kooperatifler kârlı olsun veya olmasın ortakların ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda faaliyet gösterirler.

- Gerek kooperatifler gerek özel şirketlerde ortaklar hisse payı almaktadırlar. Ancak ticari şirketlerde ortakların alabileceği sermaye payının sınırsız olmasına karşın, kooperatiflerde her ortağın sahip olabileceği sermaye payı sınırlıdır. Böylece kooperatiflerde, herhangi bir kimsenin elinde tuttuğu sermaye payına dayanarak hakimiyet kurması söz konusu olamaz.

- Kooperatifler taşınmış oldukları müşterek sosyal sorumluluğun geliştirilmesi, yönetimde demokratik bir otoritenin ve meşrutiyetin temin ve tesisi gibi değerlerle diğer ticari şirketlerden farklılaşmaktadırlar (Duymaz, 1993: 55).

- Kooperatifler kişilerin birleşimi, özel ticari şirketler ise kapitallerin birleşimidir.

- Ticari şirketlerde, ortakların şahsi emeklerinin hiçbir rol ve önemi yoktur. Halbuki çoğu kooperatiflerde ortakların hem emek hem de sermaye payları biraraya getirilmektedir.

- Ticari şirketlerde hisse senetleri herhangi bir mal gibi borsada serbestçe satılabilir. Bunun sonucu ortaklar birbirini ve/veya şirketin yöneticilerini tanımamaktadır. Kooperatiflerde ise hisse senetleri isme yazılı olduğundan, borsada satılamaz ve ancak bazı şartlara bağlı olarak diğer kooperatif üyelerine devredilebilir.

- Özel şirketlerde yıllık kâr, ortaklara sahip oldukları sermaye oranında dağıtılır. Kooperatiflerde ise olumlu gelir farkı, ortaklara, kooperatifle yaptıkları alışveriş oranına göre dağıtılır. Buna geri verme anlamında olan risturn denilmektedir.
- Özel şirketlerde, ortaklara sahip oldukları hisse senetleri için faiz ödenmez. Kooperatiflerde ise sınırlı da olsa belirli bir oranda faiz ödenmesi temel ilkelerden biridir (Aydeniz, 1997:53-55; Mülayim, 1995: 78-80).

3. KOOPERATİFLERDE FİNANSMAN KAYNAKLARI

Finansman fonksiyonu diğer kuruluşlarda olduğu gibi kooperatif kuruluşlarda da aynı öneme sahiptir. Tüm işletmeler için finansman, işletmenin faaliyetlerini yürütebilmesi için gerekli fonları, gerekli miktarda ve zamanda elde edebilmeyi ve bunların işletmenin kârlılığını en yüksek tutacak biçimde kullanabilmeye yönelik planlama ve kontrolleri kapsayan işletme fonksiyonu olarak tarif edilebilir (Tatar, 1982: 95). Bu çerçevede, işletmeler etkin bir şekilde aktiflerin temini, finansmanı ve yönetimini hedeflerler (Horne & Wachowicz, 1995: 2).

Kooperatifler diğer işletme türlerinden farklı olarak, insan varlığına maddi varlıklardan daha fazla önem vermektedirler. Diğer bir ifadeyle, kooperatifler kârın maksimizasyonundan çok, belirlenen hedeflere ulaşabilmek için uğraşmaktadır. Bununla birlikte her ekonomik teşebbüste olduğu gibi kooperatiflerde de amaca ulaşabilmek için mali kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır (Ceylan, 1998:77).

Kısım 2'de belirtilen kendilerine özgü özellikleri nedeniyle kooperatiflerin finansal sorunları normal bir işletmenin sorunlarından daha çeşitli ve daha ciddidir. Bilhassa, temelde kâr amacı güdülmemesi nedeniyle alıkonulan kârların büyük önem arzetmemesi, ortaklar tarafından yapılan sermaye katkısının sınırlı kalması ve tahvil ve hisse senedi gibi finansal varlıklar yoluyla kaynak temin edilememesi bu özelliklerin başında gelmektedir. Bu durumun başta gelen yansıması ise sermaye yetersizliğidir. Mali güçleri sınırlı olan ortakların bir araya gelerek kurdukları kooperatiflerin özkaynakları günün ihtiyaçlarını karşılayacak yeterli düzeyde olmadığı gibi yaşanan yüksek enflasyon her geçen gün sermayenin erozyonuna neden olmaktadır. Ayrıca güçlü bir yapıya sahip olmayan bu şirketlerin kredi kurumlarından yeterince teminat gösteremedikleri için kredi sağlamaları da imkansız olmaktadır (Kaygusuzoğlu, 2002:30).

Genelde kooperatiflerin finansal kaynakları kuramsal olarak **Özkaynaklar (Özkapital)** ve **Yabancı Kaynaklar (Yabancı Kapital)** olmak üzere iki temel gruba ayrılmakta, bu gruplar ise aşağıda belirtildiği gibi kendi içlerinde alt gruplara ayrılarak inceleme konusu yapılmaktadır (Mülayim, 1999:510-11; İslimyeli, 1970:42-43; Tunalı, 1995:25) . Daha belirgin bir şekilde kooperatiflerin finansman kaynakları ortaklardan toplanan aidatlar, özel ya da resmi kurumlardan temin edilen krediler ve sübvansiyonlardır. Vergi muafiyetleri de dolaylı olarak finansman kaynağı kabul edilebilir (Kahraman, 1998: 80).

3.1 Özkaynaklar (iç finansman kaynakları)

Özkaynaklar ya da iç finansman kaynakları kooperatiflerin sermaye unsuruna bağlı ekonomik güçlüklerini gidermek için, kendi kendilerini finanse etmelerini sağlayan kaynaklardır. Özkaynaklar ortaklar tarafından yüklenilen sermaye paylarından (ortaklık paylar), yedek akçelerden, dağıtılmayan işletme kârlarından (risturn), özel olarak oluşturulan fonlardan ve ortaklardan sağlanan diğer kaynaklardan oluşmaktadır (Turan, 1992:8).

a) Ortaklık Payları

Ortaklık payları, kooperatif ortaklarının kooperatife taahhüt ettikleri payların nominal değerlerinin toplamı olup, kooperatifin emrine hazır olan fonun oluşturulmasını sağlar ve ihtiyaç duyulacak sabit değerlerin finansmanında kullanılır (Helm, 1976:52).

b) Yedek Kaynaklar (Yedek Akçeler = Yedekler)

Kooperatiflerde özkapitalin ikinci dilimini oluşturan yedek kaynakların, kullanım yerlerine göre gruplandırıldıkları görülür. Bunlar çalışma yılı (işyılı) sonunda gözlemlenebilirler. Yedek kaynaklar zarar ve harcama karşılığı olmak üzere ikiye ayrılırlar. Yedek kaynaklar bilindiği üzere, kooperatiflerin kazançlarından ayrılan, yasa ve ana sözleşme hükümlerinden ileri gelen kaynaklardan oluşur. Kooperatiflerde gerekli düzeyde kaynakların toplanabilmesi, bu tür kuruluşların sürekli kazanç sağlamalarından başka, uzun yıllar uğraşı göstermiş olmalarına da bağlı bulunur. Ayrıca, kooperatif işletmelerinde yedek kaynakların yanı sıra oluşturulan karşılıklar, yedek kaynaklarda olduğu üzere öz kaynağın artırılmasında kullanılamazlar. Yedek akçelerin en önemli özelliği, kooperatifin herhangi bir sermaye maliyetine katlanmadan sahip olduğu bir finansman kaynağı olması ve özkaynak sermayesini oluşturmasıdır (Turan, 1992:9).

c) Dağıtılmayan Risturnlar

Dağıtılmayan risturnlar, kooperatiflerin sermaye ve yedek akçelerinden meydana gelen özkaynaklarının yetersizliği karşısında, zaman zaman kendi kendilerini, döner fon yönetimine başvurarak, finanse etmeleri sonucu oluşmaktadır. Bu da genellikle kârın (risturnun) bir kısmının ya da tamamının ortaklara dağıtılmayarak ayrı bir yedek akçe meydana getirilmesi şeklinde olmaktadır (Hazar, 1967:10).

d) Özel Olarak Oluşturulan Fonlar

Özel olarak oluşturulan fonlar, kooperatifin belirli bir giderini karşılamaya yöneliktir ve net kârdan ayrılır. Bu nedenle, bir sermaye gibi kullanılması asıl değildir. Fonların bazı şartlar ve orantılar altında kullanılması gerekir. Özel olarak oluşturulan bu fonlar her ne kadar doğrudan kooperatifin finansman kaynağı sayılsa da, dolaylı olarak finansman kaynağı olarak nitelendirilebilir (Yeni, 1995:64).

e) Ortaklardan Sağlanan Diğer Kaynaklar

Ortaklardan sağlanan diğer kaynakların, en önemlisi ortakların yapacağı ek ödemelerdir. Kooperatifler bu şekilde, finansman kaynaklarının, işletmenin iç finansmanını karşılamadığı durumlarda, çeşitli şekillerde

borçlanarak sermaye elde etme yoluna gitmektedir. Ortaklardan alınan bu borçların diğer borçlara göre avantajlı yönleri vardır. Çünkü bu borçların faizleri düşük olmakta ve ortakları kooperatife daha fazla bağlamaktadır.

3.2 Yabancı Kaynaklar

Yabancı kaynaklar, kooperatif işletmelerin özkaynaklarının tek başına finansman ihtiyaçlarını karşılayamadığı durumlarda kullanılan kaynaklardır. Kooperatiflerin borçlanma yoluyla ulaşabilecekleri bu kaynaklara dış finansman kaynakları da denilmektedir. Bu kaynaklar devletten, finans kurumlarından, ortaklardan, kooperatifin iş ortaklarından ve tahvil çıkarma yöntemiyle sağlanabilmektedir (Üner, 1992: 155-172) .

Yabancı kaynak olarak görülen uluslararası kuruluşların özel fonları, kooperatifçiliği geliştirmek ve bazı ekonomik, sosyal politikaların gerçekleşmesini sağlamak için, Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Uluslararası Çalışma Teşkilatı (AID) gibi kuruluşların kooperatiflere gerek karşılıklı, gerekse karşılıksız yaptıkları yardımlardan oluşmaktadır (İlimyeli, 1970: 12).

4. AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKERİNDE KOOPERATİFLERİN FİNANSMANI

Kooperatifler, Avrupa ekonomisinde önemli rol oynamaktadır. Avrupa Birliği'nde (AB) 132,000 kooperatif kuruluşu bulunmakta ve 2.3 milyon kişiye (çalışan nüfusun yaklaşık %2,3'ü) istihdam imkanı yaratmaktadır. AB üyeliğine aday ülkelerde ise 23 milyon kooperatif üyesi bulunmaktadır. 20. yüzyıl boyunca AB kooperatiflerinin pazar payında önemli artışlar meydana gelmiş ve birçok sektörde kooperatifler pazar payının temelini oluşturmuştur. Şöyle ki, 1996 yılı için Kooperatiflerin tarım sektöründeki payı Hollanda'da %83, Finlandiya'da %79 ve İtalya'da %55 olarak gerçekleşmiştir. Ormancılık alanında ise İsveç ve Finlandiya'da kooperatiflerin payı sırasıyla %60 ve %31 olmuştur. Bankacılık alanında da kooperatifler önemli rol oynamaktadır. Bu alanda kooperatiflerin payı Fransa'da %50'yi aşarken, Finlandiya'da %35, Avusturya'da %31 ve Almanya'da %21 şeklinde olmuştur. (Commission of EC, 2001: Annex 2).

Avrupa Birliği içerisinde tek bir kooperatifçilik mevzuatı olmayıp, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. (Commission of EC, 2001: Annex 1). Modern ekonomi düzeni içerisinde gelişen kooperatiflerin ihtiyaçlarının karşılanması, finansal piyasalara erişimlerinin sağlanması ve kooperatiflerin kurulmasının kolaylaştırılması için Avrupa Birliği müktesebatında reform niteliğinde yenilikler ortaya konmuştur. Bu reformların bazıları kooperatifçiliğin temel ilkelerine aykırı olup, özellikle aşağıdaki hususları içermektedir (Şafaklı, 2002.:116; Kyriakopoulos & Dijk, 1997; Lang vd., 2001) :

- Kooperatif kurmak için asgari kişi sayısının azaltılması,
- Bazı üyelere birden fazla oy verme imkanının tanınması,
- Üye olmayan kişilerle ticaret ve faaliyetlerin genişletilmesi,
- Risk ve borç sermayesini temsil eden tahvillerin çıkarılması,

- Üçüncü tarafların hisselerle bölünmüş sermayeye katılımının sağlanması ve,
- Kooperatiflerin ortak girişime (joint-venture) dönüşümüne izin verilmesi.

Bazı AB ülkelerindeki kooperatiflerin finansman şekilleri ise özetle aşağıda belirtilmektedir:

Yunanistan: Kooperatiflerin finansmanında esas kaynak ortaklardan alınan ortaklık paylarıdır. Bugün için ülkede üst kuruluşların kendi aralarında oluşturdukları ortaklıklar ve "Joint-ventures"larla finansman gereksinimlerini karşılamaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca AB ülkesi olarak serbest piyasa şartlarına uyum yasaları ile kooperatiflerin yaşama şanslarını devam ettirebilmeleri için oldukça büyük yatırım yapmaları gerekmektedir. Bunun yanında kooperatifler devlet eli ile vergi muafıllıkları ile korunmaktadır (Özcan, Şubat 2001:15-16; Kyriakopoulos & Dijk, 1997).

Portekiz: Portekiz kooperatiflerinin asıl finansmanı ortaklık paylarından yapılmaktadır. Son yıllarda kredi kooperatifleri kaynak için hisse senedi satabilmektedirler. Kooperatiflerin çalışmaları birçok kooperatifin ana sözleşmesinde mecburi kılınmaktadır. Kooperatifler belli oranda gelir ve kurumlar vergisine tabidir. Ancak, tamamen muaf değildirler (Özcan, Mart 2001:15-16; Kyriakopoulos & Dijk, 1997).

Finlandiya: Finlandiya'da kooperatiflerin finansmanı genelde kuruluşlarından bu güne ortaklık paylarından ve yıl sonu dağıtılmayan kâr(risturn)lardan meydana gelen fon ve karşılıklardan oluşmaktadır. Kooperatif Bankalar kooperatiflerin finansmanı ve kredi ihtiyacını karşılarlar. Kooperatiflere uygulanan özel bir vergi muafiyeti uygulaması yoktur. Anonim Şirket statüsündeki kooperatif işletmeler gelir vergisi öderler ancak ortak, bu vergiyi kendi vergisinden düşer (Özcan, Mayıs 2001:15-16; Kyriakopoulos & Dijk, 1997).

İsveç: Kooperatiflerin finansmanında ortaklık payları esas kaynağı oluşturur ve sınırlı sorumlu olan ortak iş hacmine göre yıl sonu genel kurulda alınacak karar doğrultusunda kâr elde eder. İsveç'te kooperatif bankaları vardır, ancak günün koşullarına göre onlar da diğer bankalar gibi liberal sistem içerisinde rakiplerinin çalışma yöntemleri ile çalışırlar. İsveç'te kooperatiflere özel kredi türleri veya indirimli kooperatif kredileri yoktur. Vergi konusunda kooperatiflerin bir ayrıcalığı bulunmamaktadır (Özcan, Haziran 2001:15-16; Kyriakopoulos & Dijk, 1997; Nilsson, 1996)

İrlanda: Kooperatiflerin finansmanında esas, ortakların payları, dağıtılmayan müsbet gelir gider farklarından oluşmaktadır. Yüzyılı aşan kuruluşları olan birim kooperatifler, kredi kooperatifleri aracılığı ile yatırım için gereksinimlerini uygun borçlanmayla karşılayabilmektedir. Ulusal seviyedeki İrlanda kooperatif organizasyonu bir Limited Şirket şeklinde kurulmuştur (Özcan, Temmuz 2001:15-16; Kyriakopoulos & Dijk, 1997).

İspanya: İspanya'da kooperatiflerin finansmanı ile ilgili yasal düzenlemelere göre, bir çalışma dönemi sonunda elde edilen işletme fazlasının

belli bir kısmı yasal rezervler ve fonlara aktarılmaktadır. Dört grup altında toplanabilen bu rezervlerin ilk ikisi kooperatifin ekonomik istikrarını korumak amacını taşıırken, diğer ikisi de ortakların eğitimini ve gelişmesini sağlamak için oluşturulmaktadır. İspanya’da kooperatiflerin otopfinansmanı ile ilgili yasal düzenlemeler, Federe devletlere göre farklılıklar göstermektedir.. Örneğin; Katalonien ve Pais Vasco’da kooperatiflere bir nevi emisyon hakkı tanınmıştır.İspanya’da kooperatifler tıpkı diğer sermaye şirketleri gibi 1990 yılından bu yana Kurumlar Vergisi’ne tabidir. Ancak kooperatiflerde belli hallerde Kurumlar Vergisi’nden kısmen muaflik halleri de düzenlenmiştir (Özcan, Eylül 2001:15-16; Kyriakopoulos & Dijk, 1997; Moye, 1996).

İtalya: İtalya tarımsal kooperatiflerinin finansmanı için üç kaynağı vardır; İç finansman kaynağı, öz sermaye ve dış kaynak. Şayet kooperatif yıl sonu müspet gelir-gider farklarının %60’dan fazlasını ortaklarına ödüyorsa vergiden muaf olabilir (Özcan, Kasım 2001:15-16; Kyriakopoulos & Dijk, 1997; www.cooperativegrocer.coop).

İngiltere: Kooperatiflerin finansmanında ortaklar tarafından ödenen ortaklık payı önemlidir ve sınırlı faiz uygulanır. İngiltere’de kooperatifler kurumlar vergisine tabidirler. Verginin oranı her sene Maliye Bakanlığı’na belirlenir. Şayet vergi dairesi başkanlığı kooperatifin karşılıklı yardım için kurulduğunu kabul ederse, kooperatif kurumlar vergisinden muaf edilir (Özcan, Ocak 2002:15-16; Kyriakopoulos & Dijk, 1997). İngiltere’de ayrıca kooperatiflere finansal yardım ve yatırım fırsatı yaratmayı hedefleyen “The Cooperative Fund of New England” ve “Industrial Common Ownership Fund” isimli fonlar oluşturulmuştur (www.cooperativefund.org; www.financwebsearch.com).

Hollanda: Hollanda’da kırsal kesim kooperatifleri finansmanlarını kendileri sağlamıştır ve yabancı kaynak kullanımı yoktur. Kooperatiflerin pazarladığı üründen ortağına ödediği kısım arasındaki fark vergi matrahı sayılır.Hollanda tarımsal amaçlı kooperatiflerin en karakteristik özelliği hiç devlet yardımı almadan, bizzat üreticisinin öz kaynağı ile geliştirdiği kendi kredi bankaları ile finansman ihtiyaçlarını giderdiği bir oluşum olmasıdır (Özcan, Mart 2002:15-16; Kyriakopoulos & Dijk, 1997).

5. K.K.T.C’DE KOOPERATİF KURULUŞLARININ FİNANSMANI

Kıbrıs’ta kooperatif hareketi dünyadaki gelişmelerden ve kendine özgü şartların çeşitli şekilde belirleyiciliğinden başlayan bir harekettir. Bundan dolayı tarihin iyi bir incelemesi yapılmadan kooperatifçiliğin gelişim dinamiklerini yakalamak zorlaşacaktır. Bu zorluk özellikle her araştırma sürecinde yaşanmasıyla birlikte Kıbrıs’ta yazılı kaynak yoksunluğu bunu daha da artırmaktadır.

Kooperatifçilik hareketi ilk olarak çiftçilerin kredi sağlamak amacıyla Mağusa kazasına bağlı Lefkonuk köyünde 22.10.1909 tarihinde kurdukları kooperatifle başlamıştır. Bu kooperatifin dönemin sömürge yönetiminden bağımsız olarak kurulduğu görülmektedir. 1935 yılından sonra Kıbrıs

kooperatifçiliğinde yapılan değişikliklerden biri de geçmişte çıkarılan her iki yasanın birleştirilerek Genel Kooperatifler kanunu haline dönüştürülmesiydi (Şafaklı & Özdeşer, 2002).

1950–1960 dönemi içerisinde kooperatifler karma idi. Ancak Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın içerdiği bir maddeye dayanarak 1960'tan itibaren kooperatifler ayrılmaya ve "toplum esasına" göre kurulmaya başlatıldı. Kooperatifler yasanın bir başka yasa ile değiştirilmiş ve iki ayrı kooperatif Mukayyidi atanması öngörülmüştür (Aydeniz, 1997: 46-49).

1974 yılından sonra toplumun yapısında meydana gelen değişiklikler sonucunda toplumun ihtiyaçlarına uygun yeni tür kooperatifler ve birlikler kurulması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bu yoğun dönem 1984 yılına kadar sürdü. Özellikle 1984 yılından sonra fiyatlarda sürekli artış yaratan politikalar kooperatifleri zorlamış ve finansman gücüyle karşı karşıya bırakmıştır. Devlet Planlama Örgütü verilerine göre 1987 yılında mevcut kooperatifler yarı yarıya düşmüş ve pazardan çekilmişlerdir (Hasgüler, 1996 16-18).

5.1 KKTC'deki Kooperatifçiliğin Mevcut Durumu

KKTC'de kooperatif kuruluşları, üretim, tüketim, kredi ve konut gibi gereksinme duyulan başlıca alanlarda faaliyet göstermektedirler. Faaliyet göstermeyen kooperatif kuruluşları ise durguna alınmakta ve ekonomik yararlığı ortadan kalkan kooperatiflerin de tasfiyesine gidilip tescilleri iptal edilmektedir. 1996 yılında faaliyet göstermekte olan kooperatif kuruluşu sayısı 215 iken 2002 Haziran ayı itibarıyla bu sayı 199'a düşmüştür (Bkz. Tablo 1 ve Tablo 2).

Tablo 1 : Faaliyet Göstermekte Olan Kooperatif Kuruluşları (1996-2000)

Kooperatif Türü	1996	1997	1998	1999	2000
Kredi Kooperatifleri	87	86	86	86	86
Tüketim Kooperatifleri	13	12	12	10	10
Tasarruf Bankaları	22	23	25	24	24
Kalkınma ve Muhtelif Tür Kooperatifler	93	93	91	91	91
Toplam	215	214	214	211	211

Kaynak: Kooperatif İşleri (2001), **Kooperatifçilik ve Kooperatiflere Ait İstatistiksel Bilgi ve Değerler 2001**, K.K.T.C Başbakanlık Kooperatif İşleri Dairesi, Lefkoşa, sf. 438.

Tablo 2 : Kooperatiflerin Dağılımı¹ :

Kooperatif Türü	Aktif Kooperatif Sayısı	Tasfiye halindeki Koop.lar	Üye Sayısı	Çalışan Sayısı
Kalkınma Koop.	83	6	17,342	797
Kredi Koop.	85	1	15,793	141
Tasarruf Koop.	23	1	30,825	288
Tüketim Koop.	8	-	717	8
TOPLAM	199	8	64,677	1,234

¹ 30 Haziran 2002 itibarıyla.

Kaynak : Sarı, Hüseyin(2002). **Finans Sektörü ihtisas Komisyonu Raporu**, Kısım V. Lefkoşa. sf.26

Kooperatifçilik hareketinin geliştirilmesi ve toplumsal kalkınmaya katkıda bulunmasının sağlanabilmesi için gerekli araştırma, eğitim, örgütlenme, yönlendirme ve kooperatif kuruluşların tescil, teftiş ve murakabesini yapmakla görevli olan Kooperatif İşleri Dairesi yıl içinde imkanlar nisbetinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Kooperatif Şirketler Yasası'na göre kooperatif kuruluşların her yıl bir defa kamu adına teftiş gereği olmasına rağmen uygulamada henüz bu hedefe ulaşılamamıştır (Kooperatif İşleri, 2001: 438-439).

5.2 KKTC'deki Kooperatiflerin Finansman Kaynakları

Kooperatiflerin finansman kaynakları öz ve yabancı kaynaklardan oluşmaktadır. Öz kaynakları ortaklarından tahsil edilmiş sermaye ve Kooperatif Merkez Bankası nezdindeki birikimleri ve bu birikimlerden elde edilen faiz geliridir; yabancı kaynakları ise üyelerinin kısa ve orta vadeli ihtiyaçlarını karşılamak için Kooperatif Merkez Bankası'ndan sağlamakta olduğu kredilerdir. 2001 yılı sonu itibarı ile kooperatiflerin Kooperatif Merkez Bankası nezdindeki mevduatları toplamı 38.8 trilyon TL'dir (Bkz. Tablo 3); aynı dönemde bankanın kooperatiflere sağladığı plasman ise 6.39 trilyon TL'dir (Bkz. Tablo 4).

Tablo 3 : Kooperatif Merkez Bankasındaki Mevduatların Dağılımı (Trilyon TL)

Yıl	Toplam (TL + Yabancı Para)	Kooperatiflere ait	Koop.lara ait mevduat (%)
2000	117,722	16,368	13.9 %
2001	245,499	38,809	15.8 %

Kaynak : Kooperatif Merkez Bankası(2002); belirtilen yılın sonundaki rakamlar.

Tablo 4 : Kooperatif Merkez Bankasındaki Plasmanların Dağılımı (Trilyon TL)

Yıl	Şahıslar	% Oran	Koop.	% Oran	Kamu	% Oran	Toplam
1997	3,562	16.5 %	1,872	8.7 %	16,130	74.8 %	21,565
1998	9,538	27.9 %	2,416	7.1 %	22,229	65.0 %	34,184
1999	14,693	22.4 %	4,272	6.5 %	46,654	71.1 %	65,618
2000	17,598	18.9 %	6,062	6.5 %	69,273	74.6 %	92,914
2001	28,457	21.3 %	6,390	4.8 %	98,936	73.9 %	133,784

Kaynak : Kooperatif Merkez Bankası(2002), belirtilen yılın sonundaki rakamlar.

Kooperatiflerin en önemli finansman kaynağı kooperatif kuruluşların en üst birimi durumunda bulunan Kıbrıs Türk Kooperatif Merkez Bankasıdır. Kıbrıs Türk Kooperatif Merkez Bankası kooperatif kuruluşlar yanında özel ve tüzel kişiler ile kamuya da finansman sağlamaktadır (Bkz. Tablo 4). Tablodan da görüleceği üzere K.T. Kooperatif Merkez Bankası'nın plasmanlarından 2001 sonu itibarıyla kamunun aldığı pay %73.9, şahısların aldığı pay %21.7 ve kooperatiflerin aldığı pay ise %4.8 olmuştur.

Kooperatiflerin rolünü daha iyi anlamak için kooperatiflerin kendi finansman kaynaklarını ve bu kooperatiflerin devlet ve yine bir kooperatif kuruluşu olan en üst birlik konumundaki Kooperatif Merkez Bankası ile ilişkilerini irdelemek gerekir. Kooperatiflerin gelir kaynaklarının sermayeleri ve

birikimleri ve bunlardan elde edilen faiz olduğu belirtilmişti. Şöyle ki, Kooperatif Merkez Bankası kendi nezdinde tutulan kooperatif mevduatlarına şahıs mevduatlarına göreceli olarak daha fazla (+1 puan) faiz uygulamaktadır. Bu artı puan kooperatiflere üyelerinin ihtiyaçlarını sağlaması için ek bir gelir kaynağı yaratmaktadır. Aynı zamanda, plasmanlarda da banka kooperatiflere yine şahıs kredilerine uygulanandan çok daha düşük oranlarda faiz uygulamaktadır. Normal kredi faiz oranları yıllık %113 iken kooperatiflere uygulanan %98 oranındadır; kontrollü(aynı) kredilerde devlet %98 oranına 50 puanlık bir destek vererek oranın üreticiye %48 olarak yansımını sağlamaktadır. Buna ek olarak, Kooperatif Merkez Bankası faiz kapitalizeleri diğer bankalardakinin aksine üç ayda bir yerine yıl sonları gerçekleştirilerek kooperatif borçlarının faizinden faiz yaratılması ve sonucunda da daha fazla faiz ödenmesi engellenmektedir (Arifoğlu, 2003; Şafaklı, 2003: 9-10). Sonuç olarak, banka bu şekilde kooperatiflerin finansmanını sağlamakta ve araç olarak ülke ekonomisinde önemli bir rol üstlenmektedir.

5.3 KKTC Kooperatiflerinin Temel Finansman Sorunları

Kıbrıs'ta kooperatifler finansman ihtiyaçlarını genelde iki kaynaktan sağlamaktadırlar. Bunların birincisi, mevduatları ve özkaynakları, ikincisi ise, "Ana Banka" durumundaki Kıbrıs Türk Kooperatif Merkez Bankası Limited'den sağlanan kredilerdir. Bu iki kaynağın son yıllarda küçüldüğü ve kooperatifleri bir finans açığı ile karşı karşıya bıraktığı görülmektedir. Nitekim enflasyonun büyüklüğü, kooperatif ortaklarının satın alma güçlerinin düşmesi, tasarrufları olumsuz yönde etkileyerek kooperatifler toplanan tasarruf mevduatlarını büyük ölçüde aşağıya doğru çekmektedir. Kooperatiflerin içinde bulunduğu finans darlığı giderek artmakta ve bazı tasarıların uygulamaya konması ile kooperatiflerdeki finansman açığının daha da büyüyeceği endişeleri bulunmaktadır. Şöyle ki, Devlet Yatırım Bankasının kurulması halinde Kıbrıs Türk Kooperatif Merkez Bankası Limited nezdinde bulundurulmuş ve çoğunluğu sosyal güvenlik fonlarının oluşturduğu Resmi mevduatların anılan bankaya geçirilmesi söz konusu olacaktır. Bu ise Kıbrıs Türk Kooperatif Merkez Bankası Limited'i olumsuz yönde etkileyecektir. Bunun sonucunda Kıbrıs Türk Kooperatif Merkez Bankası Limited'in kooperatifleri reel talepler altında kredilendirme seviyesinin daha da düşeceği ve sonuçta kooperatiflerin finansman sıkıntılarının daha da artacağı düşünülmektedir.

Sendika - kooperatifçilik ilişkileri nedeniyle sendikalardan kooperatiflere kredi transferi yoluyla finansal destek sağlamak mümkün olabilmektedir. KKTC'de sendikaların tüketim kooperatiflerine yönelik bu yaklaşımları sözkonusudur. Sendika destekli tüketim kooperatifleri kıt finansal olanaklar içerisinde sendikalardan aldıkları finansal desteklere nisbeten daha rahat olabilmektedirler.

Finansal yetersizlik, tüketim kooperatiflerinde herşeyden önce fiziki hizmet kapasitelerinin yetersiz kalmasına, toptan alım avantajlarının gerektiği gibi değerlendirilememesine, alım ve pazarlık girişiminin düşük düzeyde kalmasına

yol açmaktadır. Ortaklarına serbest piyasaya oranla daha düşük fiyattan mal satma durumunda olan tüketim kooperatifleri enflasyonist bir ortamda reel sermaye kaybı tehlikesi ve satılan malın yeniden yerine konulmaması güçlüğü ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Hasgüler, 1996:21-23).

Kooperatifler tarafından kullanılan vadesi geçmiş Türk Lirası kredilerde “Borç ve mükellefiyetler için faiz birikimi olarak dava yolu ile tahsil edilecek miktar, faizin ödendiği ana para borç veya mükellefiyet miktarının en fazla dört katı olabileceği “ uygulaması, Merkez Bankası’nın 447 sayılı ve 28 Nisan 2000 tarihli kararı ile 10 katına yükseltilmesine karşın kooperatiflerin uğradıkları kayıplar tamamen ortadan kalkmamıştır.

Mali mevzuata titizlikle uyan kooperatiflerin bir kısmının kurumlar vergisi kapsamına alınmış olmaları, enflasyon nedeniyle artan gelirlerinin önemli bir kısmını vergi olarak vermeleri sonucu kooperatiflerin gelişmeleri engellenmekte ve küçülmelerine neden olmaktadır.

Birçok kooperatif kuruluşu çok amaçlılık ilkesine uyularak oluşturulmuş ve bu yönde faaliyete geçirilmiş, ancak ekonomik büyüklük unsuru üzerinde durulmadığından bir kısım kooperatif verimlilik açısından yetersiz kalmıştır.

Birim kooperatifleri birlikler, gereği gibi kaynak yaratıp ülkede kooperatifçiliğin geliştirilmesi için gerekli girişim ve yatırımları yapmakta yetersiz kalmaktadır.

Teftişin kooperatiflere yön verme ve yol gösterip kaynakların rasyonel kullanımını temin etmek, çalışmaların kuruluş amaçlarına uygunluğunu saptamak, mevcut sorunlara bilimsel çözümler getirmek açısından önemi büyük olmasına rağmen, uygulamada etkin ve sistematik olmayan teftişler gözlemlenmektedir.

Kooperatif kuruluşlarda çalışanların teknik yönden eğitilmesi, yöneticilerle ortaklara ve genelde topluma yönelik kooperatifçilik alanında gerekli eğitim hizmeti sunulması istenilen düzeyde gerçekleştirilememiştir (Komisyon Raporu ,1999:14-20).

Kaynak yetersizliğinin sebeplerinden biri de, kooperatifçilerin, genellikle düşük gelir gruplarında yer alan bireyler olmalarıdır. Dolayısıyla bu kişilerin kapital olarak katkıda bulunabilecekleri para sınırlıdır. Kapital yatırımları da özellikle önemli bir kapitale ihtiyaç duyulan türden kooperatiflerde oldukça düşük bir düzeyde kalmaktadır.

6. SONUÇ

Bu çalışmada kooperatiflerin finansman kaynaklarının nelerden oluştuğu ve kooperatifçiliğin KKTC’deki mevcut durumu, finansman kaynakları ve temel finansman sorunlarının durumu incelenmiştir. Bulgular şöyle sıralanabilir :

1) Kooperatif Merkez Bankası tarafından 1997 yılında kooperatiflere sağlanan finansmanın toplam plasman içindeki oranı %8.7 iken bu oran 2001 yılı sonunda %4.8’e gerilemiştir. Buna rağmen, dikkat çekici olarak Kooperatif Merkez Bankasının 2001 yılı plasmanlarının yaklaşık %74’ü kamuya verilen kredilerden oluşmaktadır; ülkedeki kooperatifçiliğin gelişmesi için bu tablonun tam tersi olması gerekmektedir. Devlet, Kooperatif Merkez Bankası’ndan

kullanmış olduğu bu büyük miktardaki kredileri geri ödeyerek bankanın bu kaynaklar ile kendi kuruluş amacına uygun faaliyet göstermesini ve düşük faizle kooperatifçilik sektörünün finansmanı için kooperatiflere kredi vermesine olanak sağlamalıdır.

2) Kooperatiflerin özkaynaklarının yetersizliği birçok kooperatifi mali açıdan zora sokmakta ve sonuç olarak bu durum kooperatiflerin üyelerine gerekli desteği vermelerini engellemektedir. Kooperatif Merkez Bankası tarafından mali destek görmelerinin sağlanması ve Genel Kurul kararına bırakılan kârların doğrudan ihtiyata aktarılması yönünde hareket edilerek özkaynaklarının artırılması ve bünyelerinin güçlendirilmesi önerilmektedir.

3) Özellikle bankacılıkla da uğraşan (Peyak, Vipkop gibi) kooperatiflerin yakın aralıklarla tasfiye edilme sürecine girmeleri kooperatiflere olan ilgi ve güveni azaltmış ve bu durum da kooperatifleri finansman sıkıntısı içine sokmuştur. Yasa gereği, kooperatiflerin, Kooperatif İşleri Dairesi tarafından yılda bir kez denetiminin yapılması zorunluluğu olmasına karşın, bu uygulamanın gecikmeli olarak yapılması, mali durumu zayıflamış olan kooperatiflerin bu durumlarının ortaya çıkmasını geciktirmekte ve zamanında tedbir alınmasını önlemektedir. Bu sebeple, Kooperatif İşleri Dairesi'nin teftişlerinin zamanında yapılmasını sağlayıcı tedbirlerin alınması gerekmektedir.

4) Büyük marketlerin açılması, satış yapan kooperatiflerin rekabet gücünü azaltmış olduğundan, bu yönde faaliyet gösteren kooperatiflerin de yok denecek kadar azalmasına sebep olmuştur. Bu tür faaliyette bulunan kooperatiflerin yeniden güçlenmesi sağlanmalıdır.

5) Faaliyette olan kooperatiflerin sayıları 1996 yılında 215 iken Haziran 2002 rakamlarına göre 199'a düşmüştür (Sarı,2002:26). Yapılan araştırmada resmi olmayan rakamlara göre şu anda faaliyet göstermeyen 18 adet daha kooperatif olduğu söylenmektedir (Erçelik, 2003).

6) Ulusal düzeylerde kooperatif devinimi içinde etkin finansal işbirliğinin gerçekleştirilmesinden sonra, uluslararası düzeyde güçlü kooperatif finansman kuruluşlarının oluşturulması, yeniden yapılanma sürecinin ikinci aşamasını belirlemektedir. Uluslararası kooperatif bankaları, kooperatif sigorta kuruluşları, kooperatif finansal kiralama, kredi birlikleri, vb. gibi kuruluşlar yoluyla, kooperatiflerin uzun vadeli kredi ihtiyaçlarını karşılayacak ve uluslararası anamal piyasalarında etkinlik gösterecek kurumsal düzenlemelere gidilmelidir. Bu konuda daha önce oluşturulan INGEBA, EURO-COOP, INTER-COOP ve NAF gibi kuruluşların bulunması, cesaret verici gelişmelerdir. Bu deneyimlerden yararlanarak, uluslararası düzeyde güçlü kooperatif kuruluşların oluşturulması, çok uluslu şirketler karşısında kooperatifler aleyhine bozulan güç dengesini yeniden tesis edebilecektir. (Güven,1997:73-74)

Yukarıda belirtilen sorunların süratle ele alınması ve üretilen çözümlerin derhal uygulamaya konulması gün geçtikçe erozyona uğramakta olan kooperatifleri yeniden güçlendirecektir.

KAYNAKLAR

- ARICI, Kadir (1993), "Piyasa Ekonomisi Ortamında Kooperatifçiliği Fonksiyonel Kılmak Mümkün Müdür?", **XIV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi- Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, 3-6 Kasım, Ankara.
- ARİFOĞLU, Tuncer (2003), **Mülakat**, Kıbrıs Türk Kooperatif Merkez Bankası Genel Müdürü, 10.01.2003, Lefkoşa.
- AYDENİZ, Orhan (1997), **Kıbrıs'ta Kooperatifçilik**, 1. Basım, Lefkoşa: Ada – M Basın Yayın Ltd.
- CEYLAN, A. (1998), **Turizm Geliştirme Kooperatifleri Sorunları ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Model Yaklaşımı**, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kooperatifçilik Bilim Dalı, Ankara.
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (EC) (7 Dec.2001), **Overview of Available Data on Co-operatives**, "Co-operatives in Enterprise Europe", Consultation Paper, Brussel, Annex 2.
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (EC) (7 Dec.2001), **Summary Table of Member States' Laws in Respect of Co-operatives**, "Co-operatives in Enterprise Europe", Consultation Paper, Brussel, Annex 1.
- DUYMAZ, İsmail (1993), "Kooperatifçilik Tarihinde Yarışan Düşünce Akımları ve Kooperatifçilik Değerleri", **XIV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi- Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, 3-6 Kasım, Ankara.
- ERÇELİK, Hüseyin (2003), **Mülakat**, Kooperatif Şirketler Mukayyidi, 10.01.2003, Lefkoşa.
- GÜVEN, Sami (1997), **Ekonomik Demokrasi ve Servetin Geniş Kitlelere Yayılmasında Kooperatifçilik Politikası**, Bursa.
- HASGÜLER, Mehmet (1996), **Kıbrıs'ta Kooperatifçilik ve Tüketim Kooperatifleri Uygulaması**, Birinci Baskı, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- HAZAR, N. (1967), **Tarım Kredi Kooperatiflerinde Finansman Sorunu**, Ankara.
- HELM, F. (1976), **Kooperatif İşletmelerde Finansman**, Tercüme: İlhan Cemalçılar, Eskişehir İktisadi Ticari İlimler Akademisi Pazarlama Enstitüsü Yayınları, Eskişehir.
- HIRSCHFELD, Andre (1973), **Gelişen Ülkelerde Kooperatiflerin Önemi**, Tercüme: Doç.Dr. Oğuz Çataloğlu, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası.
- HORNE, V.H. & WACHOWICZ, J.M. (1995), **Fundamentals of Financial Management**, Ninth Ed, USA: Prentice Hall Inter. Ed.
- [HTTP://www.cooperativefund.org/](http://www.cooperativefund.org/) > (22.01.2004).
- [HTTP://www.financewebsearch.com/Finance/Cooperatives/](http://www.financewebsearch.com/Finance/Cooperatives/) > (22.01.2004).
- [HTTP://www.cooperativegrocer.coop/cg2000/italy.shtml](http://www.cooperativegrocer.coop/cg2000/italy.shtml) > (22.01.2004).
- İSLİMYELİ, Fenni (1970), "Kooperatiflerde Finansman", **VII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi- Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Ankara.
- KAHRAMAN, Yavuz (1998), "Konut Kooperatiflerinin Yönetim Sorunları", **Journal of Qafqaz University**, Vol. 1, Num. 1.
- KAYGUSUZOĞLU, Mehmet (2003), "Ekonomik Krizden Çıkışta Kooperatifçilik", **Karınca Kooperatif Postası**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Şubat 2002, Ankara.
- KOÇTÜRK, M. & CEBECİ, A. N. (1996), "Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinin AB'ne Uyum ve Katılım Aşamasındaki Yeri ve Önemi", **XV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi- Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, 6-9 Kasım, Ankara.
- KOOPERATİF İŞLERİ (2001), **Kooperatifçilik ve Kooperatiflere Ait İstatistiki Bilgi ve Değerler 2001**, K.K.T.C Başbakanlık Kooperatif İşleri Dairesi, Lefkoşa.
- KOOPERATİFÇİLİK ÖZEL İHTİSAS KOMİSYON RAPORU (1999), **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (2000-2004)**, Lefkoşa-KKTC.
- KYRIAKOPOULOS, K. & DIJK, G.V. (1997), "Innovative Financing for Entrepreneurial and Market-Oriented Agricultural Cooperatives", **CEPFAR/COGECA Seminar on Adapting Farmers' Cooperatives to Changes of Policies and Market Powers in the EU**, 22-25 October, Sanga-Saby, Sweden.
- LIDLAW, A.F. (1974), "The Cooperative Sector", **Presentation at The Graduate Institute of Cooperative Leadership**, University of Missouri, July 22, Columbia, Mo.

- LANG, M., CASTANIAS,R. & COOK, M. (2001), "Ownership, Financial Instruments, and Control of U.S. and Selected European Cooperatives", **Center for Cooperatives Working Paper Series No. 11**, March 2001, University of California Center for Cooperatives.
- MOYE, M. (1996), "Financing the Industrial Cooperatives of the Mondragon Group", **ESRC Centre for Business Research- Working Paper**, <http://netec.wustl.edu/BibEc/data/Papers/cbrbrwpswp25.html> > (22.01.2004).
- MÜLAYİM,Ziya G. (1995), **Kooperatifçilik**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- MÜLAYİM,Ziya G. (1999), **Kooperatifçilik**, Yenilenmiş Üçüncü baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- NILSSON, J. (1996), "Observations from International Market Power of Cooperatives", **Year in Cooperation: A Cooperative Development Magazine**, Spring 1996, Vol. 2, No. 2 , the Minnesota Association of Cooperatives, <http://www.wisc.edu/uwcc/info/yic/22obs.html> > (22.01.2004).
- ÖZCAN, Leyla (Şubat 2001), "AB Kooperatifleri: Yunanistan", **Türkiye Koop**, Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Yayın Organı, Ankara.
- ÖZCAN, Leyla (Mart 2001), "AB Kooperatifleri: Portekiz", **Türkiye Koop**, Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Yayın Organı, Ankara.
- ÖZCAN, Leyla (Mayıs 2001), "AB Kooperatifleri: Finlandiya", **Türkiye Koop**, Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Yayın Organı, Ankara.
- ÖZCAN, Leyla (Haziran 2001), "AB Kooperatifleri: İsveç", **Türkiye Koop**, Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Yayın Organı, Ankara.
- ÖZCAN, Leyla (Temmuz 2001), "AB Kooperatifleri: İrlanda", **Türkiye Koop**, Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Yayın Organı, Ankara.
- ÖZCAN, Leyla (Eylül 2001), "AB Kooperatifleri: İspanya", **Türkiye Koop**, Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Yayın Organı, Ankara.
- ÖZCAN, Leyla (Kasım 2001), "AB Kooperatifleri: İtalya", **Türkiye Koop**, Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Yayın Organı, Ankara.
- ÖZCAN, Leyla (Ocak 2002), "AB Kooperatifleri: İngiltere", **Türkiye Koop**, Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Yayın Organı, Ankara.
- ÖZCAN, Leyla (Mart 2001), "AB Kooperatifleri: Hollanda", **Türkiye Koop**, Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Yayın Organı, Ankara.
- ROY, Paul Ewel (1976), **Cooperatives: Development , Principles and Management**, The Interstate Printers & Publishers, Inc., USA.
- SARI, Hüseyin (2002). **Finans Sektörü İhtisas Komisyonu Raporu**, Kısım V. Lefkoşa.
- ŞAFAKLI, O. (2002), "Impacts Of Cyprus' European Union Integration On Turkish Cypriot Cooperatives with Emphasis On The Financial Sector Of Cooperatives ", **Doğuş University Journal**, Number:6,July 2002, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş.
- ŞAFAKLI, O. & ÖZDEŞER, H. (2002), " An Analysis of the Cooperatives in the Turkish Republic Of Northern Cyprus in the Process of EU", **XVII. International Turkish Cooperative Congress on Globalization and Cooperatives**, 31 October – 2 Nowember 2002, Gazi University, Beşevler – Ankara /TÜRKİYE.
- ŞAFAKLI, O. (2003), "Kooperatifçiliğin KKTC'deki Tarım Sektörü Finansmanındaki Rolü", **Kooperatifçilik Dergisi** ,Türk Kooperatifçilik Kurumu, Nisan-Mayıs-Haziran 2003, Sayı:140, Ankara.
- TATAR, Tefik (1982), **İşletmeciliğin Temel Kuralları**, Ankara.
- TUNALI, M. (1995), **Turizm Geliştirme Kooperatiflerinin Finansman Kaynakları ve Fethiye Turizm Geliştirme Kooperatifinin İncelenmesi**, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı ,Kooperatifçilik Bilim Dalı, Ankara.
- TURAN, A. (1992), "Kooperatif İşletmelerde Finansman", **Kooperatifçilik Dergisi**, Nisan, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Ankara.
- ÜNER, N. (1992), **Kooperatif İşletmeciliği**, İzmir.
- ÜNER, Nurel (1993), "Rekabeti Teşvik Etme ve Piyasayı Düzenleme Enstrümanı Olarak Kooperatifler", **XIV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi- Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, 3-6 Kasım, Ankara.

VELİYEV, İsmayıl (1999), “Çağdaş Kooperatifçilik ve Milli Kültür”, **XVI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi- Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, 3-6 Kasım, Ankara.
YENİ, İ. (1995), **Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Sisteminin Finansal Yapısına Yönelik Araştırma ve Öneriler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.